

noprawne, 2. Internet, 3. opracowania (a. artykuły, b. wydawnictwa zwarte). Wśród opracowań wymienia się zarówno studia polskojęzyczne, jak rosyjskie i zachodnioeuropejskie.

W refleksji ogólnej dotyczącej decentralizacji władzy w Rosji zauważa Autor, że dokonujące się przemiany ustrojowe w tym państwie mieszczą się w ramach ogólnoświatowych tendencji przemian cywilizacyjnych. Rosja jest jednak państwem wyjątkowym, niezwykle silnie zakorzeniły się w nim zjawiska ładu scentralizowanego, zdobyły one wyjątkową legitymizację społeczną zamieszkujących w nim różnych grup narodowościowych i etnicznych. W nowej rzeczywistości ustrojowej, przy braku tradycji demokratycznych ujawniły się tendencje do tworzenia oligarchiczno-klasowego systemu politycznego i do daleko idącego osłabienia struktur państwa; w tej sytuacji ujawniły się zagrożenia dla całego świata, wynikające np. z dysponowania przez państwo arsenałem nuklearnym (s. 119).

Generalnie prezentowana praca zasługuje na dużą uwagę w rozpoznawaniu procesów decentralizacji władzy w strukturach politycznych, osadzonych w tradycyjnych modelach funkcjonowania instytucji kulturowo-cywilizacyjnych.

Andrzej Chodubski

Jacek Jakubowski, *Polacy w Estonii. Przeszość i teraźniejszość*, Instytut Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym KUL, Gdańsk–Lublin 2004, ss. 412.

Istotnym poznaniem poznawczym w warunkach postępujących procesów unifikujących życie społeczno-polityczne i gospodarcze staje się ład narodowościowy i etniczny, a w tym zwłaszcza diasporalny. Zauważając, że kształtuje się tzw. globalna społeczność obywatelska ujawnia się pytanie, czy w niej istnieć będą małe wspólnoty zorientowane na pielęgnowanie swego dziedzictwa przeszłości. Z teoretycznego punktu widzenia taka rzeczywistość jest możliwa i jest ona wartością społeczeństwa ładu informacyjnego, tj. ujawniania jednocześnie realizacji wyzwań globalnych i podtrzymywania odrębności lokalnej. W praktyce społeczno-politycznej jednak obserwuje się „obumieranie” wartości lokalnych wobec „przytłaczania” ich przez ład unifikujący ży-

cie ludzkie. Pierwzoplanową rolę w procesie tym odgrywają postęp naukowo-techniczny, umacnianie się zunifikowanego prawa (zwłaszcza wyrażającego się w prawach człowieka i obywatela), postępująca homogenizacja ładu kulturowego, umacnianie się tolerancji postaw, zachowań wobec różnych różnorodności.

Zbiorowość polska w Estonii jest w tym względzie szczególna; ma ona w swym dziedzictwie przeszłość i bogate doświadczenie życia emigracyjnego, martyrologicznego, funkcjonowania w swoistym ukryciu funkcjonowania w ładzie większościowym silnie ugruntowanym przez oddziaływanie ideologiczno-polityczne. Współcześnie znalazła się ona na tzw. rozdrożu funkcjonowania. Z jednej strony, daje ona wyraz swego przywiązania do polskiego dziedzictwa kulturowego, stara się pielęgnować karty przeszłości działalności swoich przodków oraz zacieśniać kontakty z ojczyzną „ojców”, z drugiej jednak orientując się na urzeczywistnianie wartości społeczeństwa informacyjnego odchodzą od oficjalnych identyfikacji z polskością na rzecz urzeczywistniania nowo kształtujących się wartości ładu narodowo-etnicznego; powszechnie w ładzie technizacji i marketingizacji życia społeczno-politycznego kwestie narodowościowe i etniczne stają się ładem „hobbystycznym”.

Istotę problemu ukazano w czterech rozdziałach zatytułowanych kolejno: I. Czynniki obiektywne wyznaczające specyfikę tożsamości Polonii estońskiej; II. Dziedzictwo rozwoju kontaktów polsko-estońskich; III. Życie organizacyjne oraz położenie społeczne Polaków w Estonii; IV. Współczesne tendencje przemian w obrazie życia zbiorowości polonijnej w Estonii.

Zasadniczy wykład poprzedzają dwie opinie o Polonii estońskiej oraz o prezentowanym w monografii wykładzie oraz wstęp, zawierający podstawowe informacje metodyczno-metodologiczne. Wskazuje się tu m.in. hipotezę zawierającą się w twierdzeniu, że Polonia estońska jest społecznością osadzoną w spuściznie kulturowej Rosji oraz b. Związku Radzieckiego i jednocześnie jest zorientowana na przyjmowanie zachodnioeuropejskich wzorców kulturowych; przy czym jest typową polską zbiorowością diasporalną, zamieszkującą na Wschodzie. Współcześnie odradzająca się jej identyfikacja narodowa jest wyrazem demokratyzacji ustroju politycznego w Estonii, przeobrażeń globalnych dokonujących się

w Polsce, Wspólnocie Niepodległych Państw oraz w wielu państwach świata, gdzie zamieszkują wspólnoty diasporalne; jest wyrazem odchodzenia od modelu państwa represyjnego, ujawniającej się autonomii społeczeństwa wobec państwa, decentralizacji władzy, rozwoju organizacji samorządowych (s. 14).

Wskazano tu, że w rozpoznawaniu problemu odwołano się do teorii systematyzujących wiedzę o kształtowaniu się i przeobrażaniu zbiorowości ludzkich, m.in. do założeń teoretycznych Emila Durkheima o zespalaniu społeczeństwa przez formy struktury społecznej oraz Maxa Webera o roli wartości, przekonań, zamiarów i postaw w ludzkim zachowaniu.

Polonię estońską potraktowano jako całość złożoną z różnych elementów wzajemnie zależnych od siebie oraz od całości; uwzględniono ogół warunków, w jakich działa Polonia (nazwana w wykładzie systemem) jako całość poszukiwano źródeł przekształceń systemu w samym systemie oraz w różnych na niego oddziaływaniach zewnętrznych.

Materiał do ukazania problemu pozyskiwano m.in. przez obserwację uczestniczącą, przez kontakty bezpośrednie z makro- i mikrogrupami polonijnymi zamieszkującymi w Estonii.

W refleksji ogólnej o zbiorowości polonijnej w Estonii zauważa się, że wśród czynników obiektywnych określających specyfikę jej tożsamości ważne miejsce zajmuje położenie obu krajów, tj. Polski i Estonii; położonych nad Morzem Bałtyckim, na Nizinie Europejskiej. Wskazuje się, że współczesna polska diaspora w Estonii jest społecznością allochtoniczną, zamieszkującą tam od połowy lat pięćdziesiątych XX w.; wywodzi się ona z różnych części Związku Radzieckiego. Zachowuje identyfikację z polskością; w komunikacji społecznej posługuje się głównie językiem rosyjskim; w swym działaniu łączy postawy, zachowania i oceny charakterystyczne dla demokracji zachodnich z wzorcami radzieckimi. Instytucją wyraźnie podtrzymującą polskie wartości kulturowe w Estonii jest Kościół rzymskokatolicki; integruje on zarówno osoby wierzące i praktykujące, jak też zachowujące świadomość polskiego pochodzenia narodowego. Duszpasterzami byli tam nierzadko Polacy.

W obrazie życia społeczno-kulturalnego Polonii istotnym elementem identyfikacji z polskością jest rodzina, tzw. rodziny mieszane, zwłaszcza gdy

kobieta nie jest Polką ulegając wynarodowieniu (następuje odchodzenie od identyfikacji z polskością). Polonia estońska jest typową zbiorowością polską, zamieszkującą w b. krajach Związku Radzieckiego, aczkolwiek posiada ona odrębność wyznaczaną tożsamością kulturową Estonii, kraju gdzie krzyżują się wpływy cywilizacyjne, a w tym religijne Zachodu i Wschodu.

W rozdziale pierwszym wskazując na główne siły generujące i stymulujące tożsamość Polonii estońskiej poddano analizie: 1. warunki geograficzno-przyrodnicze; 2. ludność; 3. dzieje polityczne oraz ustroj państwa; 4. gospodarkę; 5. kulturę. Wskazano w analizie m.in., że losy historyczne ukształtowały przystosowawczość do zmieniającej się rzeczywistości politycznej, martyrologii, znoszenia przeciwności życiowych. Większość Polaków tam zamieszkujących wywodziła się z przestrzeni kresowej, doświadczała zesłań, cierpienia więziennego, zmian miejsca zamieszkania. Estończycy wyrażali zrozumienie dla losu Polaków, akceptowali ich postawy aktywności politycznej, sprzeciwu wobec odgórnego ładu narzucanego przez władze Moskwy. Estończycy powszechnie postrzegali Polaków jako ludzi przedsiębiorczych, wysoko zorganizowanych, kulturalnych. Podkreślano przy tym, że w ostatnich latach, po uzyskaniu niepodległości przez Estonię ujawniła się swoista „zamkniętość” Estończyków wobec ludności nieestońskiej, co wyraziło się m.in. w sferze komunikacji językowej. Słowiński rodowód Polaków postrzegać zaczęto jako bliższy Rosjanom, Ukraińcom, Białorusinom, a tym samym zaczęto dystansować się wobec nich.

Charakteryzując dziedzictwo rozwoju kontaktów polsko-estońskich wyodrębniono cztery: 1. Z okresu średniowiecza, 2. Z czasów nowożytnych, 3. Z XIX i początku XX w., 4. Z okresu międzywojennego i czasu II wojny światowej. Wskazano tu, że o zbliżeniu między stronami już w IX w. informował opis Europy Środkowej sporządzony przez króla angielskiego Alfreda. Wymieniał on żyjący na wschód od ujścia Wisły lud Esti zwany też Osti (s. 97). Kontakty między stronami zapoczątkowała wymiana handlowa. Na zbliżeniu kulturowe między stronami istotny wpływ wywarł Zakon Krzyżacki oraz społeczność niemiecka osiedlająca się w ramach tzw. „Drang nach Osten”; wyrażało się to w upowszechnianiu wzorów architektonicznych, budo-

wie fortyfikacji obronnych oraz w sztuce, m.in. malarstwie i rzeźbie.

Podkreśla się, że polityczne i kulturowe założenie obu krajów nastąpiło w XVI w., po włączeniu obszaru południowej Estonii do Rzeczypospolitej. W łączeniu narodów ważną rolę odgrywali jezuici, którzy urzeczywistniali ideę tworzenia nowoczesnej edukacji, zakładając na obszarze Estonii ośrodki duszpasterskie i szkoły; ugruntowali tam wpływy i oddziaływania wzorów kultury polskiej. Dalsze zbliżenie między społecznościami obu krajów następowało przez funkcjonowanie Uniwersytetu Dorpackiego, cieszącego się w świecie uznaniem społecznym. Znaczący udział mieli tam jako wykładowcy oraz studenci Polacy; nawiązywali oni bliskie kontakty z przedstawicielami inteligencji estońskiej.

W końcu XIX i na początku XX w. znaczącym ogniwem zbliżającym narody była literatura. Najęzyk estoński przetłumaczono wtedy utwory m.in. Henryka Sienkiewicza (*Janko Muzykant*, *Quo vadis*, *Pójdźmy za nim*, *Bartek Zwycięzca*, *Pan Wołodjowski*, *W pustyni i w puszczy*, *Krzyżacy*, *Ogniem i mieczem*, *Potop*), Władysława Reymonta – *Sprawiedliwie*, *Osądzona*, *Ziemia obiecana*, Stefana Żeromskiego – *Popioły* (pod tytułem *W popiele i pyle*), *Szyfowe prace*.

W warunkach przemian politycznych zachodzących po I wojnie światowej i po odzyskaniu niepodległości przez Polskę doszło do zbliżenia dyplomatycznego między stronami. Ważną przesłanką tych kontaktów było dążenie do uniezależnienia się od Rosji. Politycy obu krajów dawali wyraz wzajemnemu zrozumieniu położenia politycznego państw i narodów, czego wyrazem było, m.in. uczestnictwo oficjalnych czynników obu państw w obchodach rocznicowych z okazji uzyskania niepodległości, wzajemne popularyzowanie i krzewienie wiedzy o krajach i stosunkach między nimi.

W okresie międzywojennym rozwojowi kontaktów między stronami, współpracy oraz ogniwem przyjaźni sprzyjała polska emigracja zarobkowa, którą szacowano na ok. 1500–2000 osób. Zamieszkiwała ona głównie w Zagłębiu Kohta-Jarve, Sillamae; pracowała przede wszystkim w kopalniach łupków bizumicznych, kształtowała opinię o Polakach jako ludziach pracowitych, przedsiębiorczych przywiązujących wagę do tradycji i Kościoła rzymskokatolickiego.

Charakterystycznym elementem zaznaczającym obecność Polaków w Estonii były ich struktury organizacyjne. Zwracały w tym względzie uwagę m.in. towarzystwa oświatowo-kulturalne: Związek Polski „Jutrzenka” oraz Polskie Stowarzyszenie Oświatowo-Kulturalne, które po pewnym czasie połączyły się w Oddział Związku Narodowego Polaków w Estonii. W działalności swej zwracały one uwagę na zbliżenie między krajami. Siłą i instytucją umacniającą obecność polskości były kościoły; wyraźnie zaznaczała się działalność parafii w Tallinie i Narwie.

Po II wojnie światowej stosunki między obu krajami mogły urzeczywistnić się przede wszystkim w ramach porozumień między Związkiem Radzieckim i Polską. Istotną rolę odgrywali w ich rozwoju przedstawiciele inteligencji zatrudnieni na zasadach tzw. kontraktów zawodowych, m.in. inżynierowie, konserwatorzy zabytków, artyści. Od lat 90. ujawniała się nowa rzeczywistość wynikająca z przemian ustrojowych w Europie Środkowej i Wschodniej. Nastąpiło reaktywowanie licznych ogniw współpracy i współdziałania między obu państwami i narodami, m.in. zaznaczył się pomyślny rozwój życia polonijnego.

Prezentując w rozdziale trzecim pracy życie organizacyjne podniesiono kwestie: 1. rozmieszczenie i wielkość skupisk; 2. struktury polonijnego życia organizacyjnego; 3. identyfikacji wyznaniowej; 4. kwestie oświatowe. Charakteryzując zmiany demograficzne w ciągu stuleci wskazuje się też najnowsze wskaźniki. Zauważa się, że Polacy zamieszkują głównie w dużych aglomeracjach. Największe skupiska znajdują się obecnie w Tallinie (926 osób), Kohta-Jarve (413), Narwie (148), Parnu (75), Sillamae (32) oraz znaczące skupiska znajdują się w rejonach: Harjuma, Laane-Virumaa, Ida-Virumaa i Valgamaa. Na obszarach wiejskich, według ostatnich spisów ludności, zamieszkuje 293 Polaków (s. 204–205).

Polacy są społecznością wyróżniającą się spośród innych narodowości i grup etnicznych dążeniem do tworzenia swych struktur życia organizacyjnego. Pod wpływem ostatnich przemian ustrojowych doszło w maju 1988 r. do aktywizacji Polaków na rzecz tworzenia swych struktur. Jesienią 1988 r. w tworzeniu organizacji polonijnej wzięło udział ok. 500 osób. 20 lutego 1989 r. przy Estońskim Funduszu Kultury oficjalnie zarejestrowano powołanie Towarzystwa Kultury

Polskiej w Estonii „Polonia”. W pierwszych miesiącach działalności ujawniło dużą prężność i aktywność organizacyjną. Z biegiem lat działalność ta zawężyła się do spotkań towarzyskich przede wszystkim przedstawicieli inteligencji, a zwłaszcza tzw. wolnych zawodów legitymujących się znaczącymi osiągnięciami w organizacji życia publicznego. Ich postawy prospołeczne spotkały się powszechnie z legitymizacją społeczności polskiej, zwłaszcza pokolenia ludzi starszych. Widoczna stała się też tzw. działalność akcyjna ludzi młodych określających się mianem *businessmenów*. Włączali oni w akcje społeczne, m.in. w formie sponsoringu a tym samym poszerzali swoje kontakty z podmiotami gospodarczymi.

Istotny nurt działalności polonijnej stanowiło w latach 90. przypomnienie chlubnych kart przeszłości, zwłaszcza wypracowanych przez Polaków w tym kraju w XIX i na początku XX w.

W rozdziale czwartym pracy podniesiono kwestie: 1. Mity i stereotypy we wzajemnych relacjach polsko-estońskich; 2. Specyfika adaptacyjna, integracyjna i asymilacyjna Polaków w Estonii; 3. Polacy w Estonii wobec wyzwań globalnych; 4. Rozwój kontaktów między Polonią estońską i Polską. Wskazuje się w wykładzie, że mimo ujawniających się symptomów otwartości na znaki nowoczesności obserwuje się w życiu codziennym polonijnym prymat tradycji, co wyraża się zwłaszcza w sferze zwyczajów, obyczajów, formach obchodów świąt i uroczystości. W działalności społeczno-kulturalnej ujawnia się przywiązanie do wartości kultury ludowej, folkloru, co wyraża się w tworzeniu chórów, zespołów tanecznych, gromadzeniu i prezentacji wyrobów rzemiosła ludowego.

W postawach liderów życia polonijnego ujawnia się podatność na wypełnianie odgórných dyrektyw czynników oficjalnych, m.in. wyraża się to w uczestnictwie w oficjalnych uroczystościach społeczno-politycznych, organizowanych zwłaszcza w dużych skupiskach życia społeczno-politycznego.

Refleksyjny ogląd zjawisk i procesów przeobrażeń życia polonijnego w Estonii zaprezentowano w „Zakończeniu”. Zwrócono uwagę zarówno na siły generujące ład polonijny, jak ujawniające się bariery jego rozwoju. Wskazano siłę tradycji, odrębność kulturową zawierającą się w dużej mierze w kulturze politycznej. Istotną uwagę skierowano na rzeczywistość ustrojową oraz prze-

miany w tym względzie oddziaływujące na budzenie się polskości i nadawanie jej form instytucjonalnych. Zwraca się uwagę, że w przeszłości, jak i współcześnie kształtuje się duża wzajemna przychylność między Polską i Estonią oraz między obu narodami. Niezwykle istotna jest rola w pielęgnowaniu polskiej kultury Kościoła rzymskokatolickiego. Instytucja ta nie tylko niesie usługę duszpasterską, ale wychodzi naprzeciw przemianom kulturowo-cywilizacyjnym, przemianom społeczno-politycznym rzeczywistości lokalnej.

Wartościową część prezentowanej pracy stanowi aneks, w którym zamieszczono: 1. Statut Związku Polaków w Estonii „Polonia”, 2. Statut Stowarzyszenia Polska-Estonia, 3. Instytucje służące kontaktom polsko-estońskim, 4. Ankiety „Polacy w Estonii”, którą wykorzystano w rozpoznawaniu współczesnej rzeczywistości w tym kraju. Na podkreślenie zasługuje sporządzenie w pracy indeksów: osób i nazw geograficznych; są to narzędzia istotne z punktu widzenia włączenia pracy do tzw. obiegu naukowego; są pomocne w korzystaniu faktologicznym, zwłaszcza bibliograficznym.

Wzbogacającą część w prezentowanej pracy stanowią ilustracje, które mają charakter egemplifikujący wobec treści zawartych w wykładzie. Przedstawiają one znaczące wydarzenia z życia Polonii estońskiej oraz ludzi zaangażowanych w pielęgnowanie wartości polskiej kultury.

Prezentowana książka jest oryginalnym osiągnięciem badawczym; dostarcza ona obok wiedzy deskryptywnej i eksplanacyjnej o życiu Polaków w Estonii w przeszłości i teraźniejszości uporządkowanej wiedzy z zakresu rozpoznawania zjawisk mniejszościowych; zwraca się uwagę na relacje zachodzące w kontekście „obcy” i „swoi”, które ujawniają się w ładzie gospodarczym, politycznym i społeczno-kulturalnym. Zauważa się, że mimo zorientowania Estonii na globalne przemiany kulturowo-cywilizacyjne silny jest ładunek mitów i stereotypów w rzeczywistości narodowościowej i etnicznej. Pod silnym oddziaływaniem zmitologizowanej rzeczywistości pozostają również zamieszkujący tam Polacy; jest to zjawisko z jednej strony ujawniające konserwatyzm społeczno-polityczny, z drugiej jednak strony jest ono siłą generującą i stymulującą ład polonijny. Generalnie polskość jawi się w kategoriach pozytywnej mitologizacji szczególnej misji Polaków w kształtowaniu postaw, zachowań, aspiracji spo-

leczno-politycznych w miejscach diasporalnego osiedlania.

Andrzej Chodubski

Iwona Hofman, *Szkice o paryskiej „Kulturze”*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004, ss. 250.

W kształtowaniu polskiego życia politycznego w ostatnim półwieczu ważną rolę odgrywała paryska „Kultura”; była ona zarówno przedmiotem uwagi środowisk polonijnych, ludzi interesujących się zwłaszcza literaturą i polityką, jak i instytucji życia społeczno-politycznego w istotnej mierze orientujących się na rzeczywistości opozycyjnej. Było to pismo wyjątkowe na tle piśmiennictwa polonijnego, a też w ogóle polskiego; było ono redagowane przez cały czas w zasadzie przez jedną osobę Jerzego Giedroycia (1906–2000); zgodnie z jego wolą przestało ukazywać się po jego śmierci. W prezentowanej pracy ukazuje się refleksyjny ogląd pisma, wskazując na jego miejsce w powojennej rzeczywistości kulturowej Polaków zamieszkujących w Polsce i w diasporze; zwraca się uwagę na podnoszone problemy, współautorów i ich stosunek do redaktora, pisma oraz zjawisk i procesów politycznych, recepcje społeczno-polityczną kwestii prezentowanych na jego łamach. Jest to wielce interesujący ogląd meandrów społeczno-politycznych, postaw, zachowań ideowo-politycznych ludzi tzw. życia publicznego.

Trafnie jest sformułowany tytuł pracy, aczkolwiek Autorka zauważa, że nie należy on do komercyjnie atrakcyjnych; oddaje on jednak w formie kłamrowej istotę prezentowanego problemu. Wyodrębniono w prezentacji problemu 11 zagadnień, a mianowicie: 1. Ci, co odeszli. Wspomnienie o twórcach paryskiej „Kulturzy”; 2. „Pół apostoł, pół Don Kichot”. O Józefie Czapskim; 3. Obecność Czesława Miłosza; 4. Felietonista i Redaktor. Stefan Kisielewski w „Kulturze”; 5. Piszący „niepiszący” Redaktor; 6. „Dwaj panowie z legendy”. O współdziałaniu i konfliktach Jerzego Giedroycia i Jana Nowaka-Jeziorańskiego; 7. Program wschodni „Kulturzy” na tle myśli politycznej polskiej emigracji powojennej; 8. Polska a problemy jednoczącej się Europy w publicystyce „Kulturzy”; 9. Kroniki – między krajem,

emigracją i sąsiadami; 10. W cieniu „Kulturzy”. Przewodnik tematyczny po „Zeszytach Historycznych”; 11. Recepcja „Kulturzy”. Próba systematyzacji.

Przedstawione zagadnienia są oryginalnym, refleksyjnym oglądem wielu złożonych kwestii z życia politycznego, a w tym z zakresu postaw, zachowań, ocen, zależności, wpływów. W analizie zwraca uwagę interdyscyplinarność poznania; analizuje się kwestie *stricto* politologiczne, jak też psychologiczno-społeczne, normatywne, kulturowe, cywilizacyjne, literackie. Poznanie jako całość jest oryginalnym ukazaniem obrazu polskiej kultury politycznej, powiązań i zależności między ładem emigracyjnym i krajowym, zależności między oficjalnością i opozycyjnością życia społeczno-politycznego.

Przypominając ludzi związanych twórczo i opiotwórczo z „Kulturą” wymieniono nazwiska oraz krótkie biografie: Andrzeja Bobkowskiego, Witolda Gombrowicza, Marka Hłaski, Jerzego Stempowskiego, Melchiora Wańkowicza, Juliusza Mieroszowskiego, Zygmunta Hertzta, Marię Czapską, Leopolda Tymanda, Wacława A. Zbyzowskiego, Konstantego A. Jeleńskiego, Józefa Łobodowskiego, Andrzeja Chileckiego, Stefana Kisielewskiego, Józefa Czapskiego, Michała Hellera, Benedykta Heydekorna, Gustawa Herling-Grudzińskiego.

Przybliżając charakterystykę Jerzego Giedroycia przypomniano, że pochodził z rodziny o rodowodzie książęcym, która osiadła w XIII w. w pobliżu Wilna; urodził się 27 lipca 1906 r. w Mińsku Litewskim. Po I wojnie światowej zamieszkiwał w Warszawie, gdzie ojciec jego prowadził przyszpitalną aptekę; studiował prawo na Uniwersytecie Warszawskim; pracę zawodową rozpoczął od funkcji urzędnika w Ministerstwie Rolnictwa a następnie Przemysłu i Handlu. Jednocześnie zajął się pracą redakcyjną w pismach „Civitas Academia”, „Bunt Młodych”, „Polityka”. W czasie II wojny światowej przebywał w Rumunii; pracował w administracji ambasadora polskiego w tym kraju. W 1941 r. udał się do Palestyny, gdzie wystąpił do Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich; brał udział m.in. w walkach pod Tobrukiem; w brygadzie skierowano go do pracy w Biurze Propagandy. W 1946 r., po zatrzymaniu się w Rzymie, założył z grupą przyjaciół Instytut Literacki, który w następnym roku przeniesiono do Maisons-Laffitte pod Paryżem.